

Agata Tatarenko

Milan Kundera: czesko-francuski pisarz i eseista

Zmarły 12 lipca 2023 r. Milan Kundera był jednym z najczęściej tłumaczonych powieściopisarzy pochodzących z Europy Środkowej. W pamięci zbiorowej zapisał się również jako eseista, który trafnie ujmował rzeczywistość. Kundera jest autorem ram pojęciowych dla doświadczenia narodów, których los bywa zagrożony. Jego słynny esej „Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej”, pierwotnie opublikowany w 1983 r., wrócił na łamy światowych czasopism po aneksji Krymu przez Rosję oraz po rozpoczęciu pełnoskalowej agresji Rosji na Ukrainę w 2022 r.

Milan Kundera zmarł w Paryżu 12 lipca 2023 r. Był autorem powieści takich jak „Żart”, „Nieznosna lekkość bytu” czy „Księga śmiechu i zapomnienia” oraz esejów „Sztuka powieści”, „Zdradzone testamenty”. Kundera napisał również jeden z najczęściej przywoływanych tekstów o Europie Środkowej, czyli „Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej”.

Czesko-francuski powieściopisarz. Kundera urodził się 1 kwietnia 1929 r. w Brnie. Jednym z powracających motywów w biografii pisarza jest jego działalność partyjna, którą rozpoczął w 1948 r. W 1950 r. został usunięty z Czechosłowackiej Partii Komunistycznej (KSČ) za działalność antypartyjną. Rok wcześniej wspólnie z kolegą kpili ze szkoleń partyjnych prowadzonych przez Jiříego Hendrycha, czołowego ideologa KSČ. Korespondencja trafiła w niepowołane ręce. Sytuacja ta stała się źródłem inspiracji dla jednej z jego najbardziej znanych powieści „Żart”, wydanej w 1967 r. Kundera ponownie zapisał się do partii w 1956 r., z której po raz kolejny – po uczestnictwie w Praskiej Wiośnie – został usunięty. W 1975 r. wyjechał do Francji, gdzie mieszkał do śmierci. W 1979 r. komunistyczne władze Czechosłowacji pozbawiły go obywatelstwa. Kundera nie mógł też wydawać swoich książek w ówczesnej Czechosłowacji. Dwa lata później otrzymał obywatelstwo francuskie, zaś po opublikowaniu „Nieznosnej lekkości bytu” w 1984 r. zaczął pisać wyłącznie po francusku. Przez kilkanaście lat nie zgadzał się na tłumaczenia swoich książek na język czeski. Wyjaśniano to dwojako. Z jednej strony tym, że odciął się od Czech po wyjeździe do Francji, z drugiej strony tym, że sam nie miał czasu na przekład tekstów na czeski. Kundera był znany ze swojego perfekcjonizmu, jeśli chodzi o tłumaczenia. Ostatecznie jego twórczość, z wyjątkiem dwóch ostatnich powieści, doczekała się wydania w kraju urodzenia pisarza.

W Republice Czeskiej co jakiś czas powraca się do zarzutów o komunistyczną przeszłość Kundery. W październiku 2008 r. na łamach tygodnika „Respekt” ukazał się artykuł pod tytułem „Donos na Milana Kunderę”, informujący o tym, że pisarz złożył donos na Miroslava Dvořáčka, który miał być agentem CIA. W efekcie Dvořáček spędził 14 lat w więzieniu. Kundera sprzeciwił się tym oskarżeniom. Został poparty przez szereg osób z czeskiego środowiska literackiego oraz Václava Havla. Temat ten powrócił w 2020 r. za sprawą nieautoryzowanej biografii Kundery autorstwa Jana Nováka.

„Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej”. Artykuł ten został opublikowany w 1983 r. we francuskim piśmie „Le Debat”, a następnie w 1984 r. w amerykańskim „The New York Review of Books”. Zdaniem wielu komentatorów, tekst wzbudził więcej zainteresowania sprawą środkowoeuropejską niż wszystkie towarzystwa emigracyjne. W dyskusji sprowokowanej esejem wzięli udział zarówno mieszkańcy Europy Środkowej, a więc Czesi, Słowacy, Polacy, Węgrzy, jak i obywatele tych państw, w których ukazała się publikacja, czyli Francuzi i Amerykanie. Esaj Kundery nie tylko wskrzesił ideę Europy Środkowej, która w różnym stopniu nasilenia przewijała się w środkowoeuropejskim dyskursie od XIX wieku, ale też stał się doskonałym przykładem określonej konceptualizacji tego regionu w latach 70. i 80. XX stulecia. W ujęciach tak geopolitycznych, jak i kulturowych

definiowano go w opozycji do Rosji i państw znajdujących się pod jej wpływem. Takie działanie miało określone cele polityczne. Głównym postulatem intelektualnej debaty była redefinicja granic, przesunięcie ich dalej na „Wschód”, a przez to pokazanie przynależności Europy Środkowej do Zachodu i jednocześnie oddzielenie jej od Związku Radzieckiego. Widoczne jest to już w samych metaforycznych określeniach Europy Środkowej, pojawiających się w literackiej debacie na ten temat – w „Zachodzie porwanym” u Kundery, w „Innej Europie” u Miłosza.

Kundera odwoływał się do idei środkowoeuropejskiej opartej na projekcie wspólnej tożsamości, swym zasięgiem wybiegającej daleko poza doświadczenie Jałty, a więc i wspólnego losu po 1945 r. Owa tożsamość była konceptualizowana jednocześnie poprzez metaforę „Zachodu porwanego”, a więc odwoływanie się do zachodniego kręgu kulturowego, oraz opozycję do „Wschodu”, utożsamianego z komunistyczną, „ujednolicającą Rosją”, przy podkreślaniu elementów lokalnych. Milan Kundera w latach 80. konsekwentnie posługiwał się tym modelem. Powieściopisarz oddzielał Czechosłowację, Polskę i Węgry od Rosji i innych krajów pozostających od początków swej historii pod wpływem kultury cyrylicy. Podkreślał historyczne różnice pomiędzy Rosją a Europą Środkową. Twierdził, że Europa Wschodnia, na którą Rosja miała wpływ, kulturowo zakotwiczona jest w świecie bizantyjskim, którego Czechy, Polska czy też Węgry nigdy nie były częścią, ponieważ należą do Europy Zachodniej i kulturowego kręgu rzymskiego chrześcijaństwa. Uczestniczyły w jego historii, a przez to we wszelkich fazach cywilizacyjnego rozwoju, co widoczne jest w historii literatury, sztuki, architektury. Psychoanaliza, strukturalizm, dodekafonia, nowa estetyka powieściowa – wszystkie te pojęcia narodziły się w Europie Środkowej. Co więcej, region ten jest mikroobrazem Europy. Poglądy Kundery znalazły odzwierciedlenie w jego teorii powieści środkowoeuropejskiej, wywodzącej się z powieści europejskiej, tworzącej przy tym pod wpływem lokalnych uwarunkowań właściwy dla siebie jej model, pozwalający wyrazić tożsamość regionu. Jednocześnie odróżnia on powieść środkowoeuropejską od rosyjskiej, choć nie zawsze czyni to konsekwentnie.

Sposób, w jaki twórca ten pisze o Europie Środkowej, pokazuje, że intelektualny dyskurs lat 80. miał na celu przede wszystkim redefinicję granic, rozumianych jako linie oddzielające różne kręgi kulturowe czy też – posługując się słownikiem Samuela Huntingtona – „cywilizacje”. Metafora „Zachodu porwanego”, stworzona przez Kundere, powróciła w obliczu aneksji Krymu przez Rosję oraz po raz kolejny po pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 r. w twórczości ukraińskich pisarzy, w tym przede wszystkim Jurija Andruchowycza. Tekst Kundery ponownie trafił na łamy czasopism. Został również przetłumaczony na nowe języki, np. na koreański. Swego rodzaju ironią losu jest fakt, że Kundere bardzo często przywołuje się w kontekście ram pojęciowych, które stworzył dla Europy Środkowej, czy też szerzej „małych” narodów, których los jest zagrożony, podczas gdy on sam widział siebie przede wszystkim jako powieściopisarza.

Ostatnie lata. Kundera pisał do końca życia. Unikał kontaktu z dziennikarzami oraz wystąpień publicznych. Kilukrotnie spotkał się natomiast z Andrejem Babišem. W 2018 r. pełniący wówczas funkcję premiera Republiki Czeskiej Babiš w czasie wizyty w Paryżu zaproponował pisarzowi odzyskanie obywatelstwa czeskiego, o ile ten wyrazi takie życzenie. Doszło do tego w 2019 r. Wiadomość o ponownym spotkaniu Babiša i Kundery obiegła media w styczniu 2023 r., tuż przed wyborami, w których Babiš startował jako kandydat na stanowisko prezydenta.

Po upadku komunizmu Milan Kundera pojawiał się w Republice Czeskiej, były to jednak wizyty prywatne, w czasie których odwiedzał rodzinne Brno. O jego silnych związkach z tym miastem świadczy fakt, że zdecydował się przekazać część swojego archiwum do Biblioteki Ziemi Morawskiej w Brnie. Uroczystość, bez udziału pisarza, odbyła się 1 kwietnia 2023 r. Samą decyzję Kundera podjął wcześniej, przed pandemią koronawirusa. Wolą Kundery było, aby jego biblioteka powstała w Brnie i funkcjonowała na podobnych zasadach jak Biblioteka Václava Havla w Pradze, a więc zarówno jako instytucja umożliwiająca pracę nad twórczością pisarza, jak i jako miejsce debaty intelektualnej.

Podsumowanie. Milan Kundera był jednym z najczęściej tłumaczonych pisarzy pochodzących z Europy Środkowej. Sami Czesi określają go obecnie jako pisarza czesko-francuskiego. Podobnie czynią Francuzi. O śmierci Kundery poinformował na swoim oficjalnym koncie w mediach społecznościowych prezydent Emmanuel Macron. Uczynił

to także prezydent Petr Pavel. Obydwaj wskazali na to, że w twórczości Milana Kundery odbija się doświadczenie XX wieku.